

BEANTWOORDING VAN DE VRAAG: WAT IS VERLICHTING?¹

Immanuel Kant

Verlichting is het uittreden van de mens uit zijn zelf verschuldigde onmondigheid. Onmondigheid is het onvermogen zich van het eigen verstand te bedienen zonder de leiding van een ander verstand te volgen. Deze onmondigheid is zelf verschuldigd wanneer de oorzaak ervan niet voortkomt uit een gebrek aan verstand, maar uit besluiteloosheid en uit een gebrek aan moed in het gebruik ervan zonder leiding van anderen. Sapere aude! Heb moed, je van je eigen verstand te bedienen! is daarom de lijfspreuk van de Verlichting.

Luiheid en lafhartigheid zijn de redenen waarom zo'n groot deel van de mensen, lang nadat de natuur hen van vreemde leiding heeft vrijgesproken (*naturaliter majorennnes*), toch graag levenslang onmondig blijft; en waarom het anderen zo licht valt zich te onderwerpen aan hun voogden. Het valt zo makkelijk om onmondig te zijn. Heb ik een boek dat voor mij mijn verstand bijhoudt, een zielenarts die mijn geweten verzorgt, een dokter die voor mij mijn dieet beoordeelt enzovoort, dan hoef ik zelf geen moeite te doen. Ik moet niet meer denken, als ik maar betalen kan; anderen zullen die verdrietige zaak wel van me overnemen. Dat het bij wijd en zijd grootste deel van de mensen (waaronder het gehele schone geslacht) de stap naar mondigheid, nog afgezien van de inspanningen die het hen kost, voor zeer gevaarlijk houdt: daartoe dragen de voogden bij die het oppertoezicht over hen met zoveel goedheid op zich hebben genomen. Nadat zij hun huisvee eerst dom hebben gemaakt en er zorgvuldig over waakten dat deze bedaarde schepsels geen stap mochten wagen buiten het gareel waarin ze werden vastgezet, laten ze hen vervolgens het gevaar zien dat hen bedreigt wanneer ze een poging ondernemen om alleen verder te gaan. Nu is dat gevaar helemaal zo groot niet, want door enkele malen te vallen zouden ze uiteindelijk wel leren lopen; een voorbeeld

1. Nederlandse vertaling door Elisabeth Van Dam en Filip Geerdyn.

van die aard maakt echter bang en schrikt gewoonlijk af om verdere pogingen te ondernemen.

Voor elk afzonderlijk mens is het dus moeilijk om zich uit zijn bijna tot natuur geworden onmondigheid los te werken. Hij heeft zelfs van die natuur leren houden en is vooralsnog werkelijk niet in staat zich van zijn eigen verstand te bedienen, omdat hij nooit de kans kreeg dat te proberen. Reglementen en formules, deze mechanische werktuigen voor een vernuftig gebruik, of veeleer misbruik, van zijn natuurgaven, zijn de voetboeien van een immer blijvende onmondigheid. Ook wie deze van zich zou afwerpen, zou zelfs dan nog over de kleinste greppel slechts een onzekere sprong doen, omdat hij zulke vrije beweging niet gewend is. Daarom zijn er slechts weinigen in geslaagd zich door het bewerken van hun geest uit de wikkels van de onmondigheid te bevrijden om dan nog met vaste tred verder te gaan.

Dat echter een massa zichzelf verlicht, is eerder mogelijk; ja, wanneer men haar enkel maar de vrijheid laat, is dit haast onafwendbaar. Immers, zelfs onder de aangestelde bevoogders van de massa zullen zich altijd wel enkele zelfdenkers bevinden die, nadat zij zelf het juk van de onmondigheid hebben afgeworpen, de geest van het verstandig inschatten van de eigen waarde en van de roeping van elke mens om zelf te denken, om zich heen zullen verspreiden. Het bijzondere hierbij is: dat de massa die eerder door hen onder dit juk werd gebracht, hen daarna zelf dwingt eronder te blijven, wanneer zij daartoe wordt aangezet door enkele van haar bevoogders die zelf niet tot Verlichting in staat zijn. Zo schadelijk is het dus om vooroordelen te zaaien, omdat deze zich uiteindelijk wreken op diegenen die er zelf de voorgangers of aanstichters van waren. Een massa kan dan ook slechts langzaam tot Verlichting komen. Een revolutie veroorzaakt misschien wel afvalligheid ten aanzien van een persoonlijk despoot of een op winst beluste en heerszuchtige onderdrukking, maar nooit komt er de hervorming van een manier van denken mee tot stand; veeleer zullen nieuwe vooroordelen, net zo goed als de oude, tot leiband van de gedachteloze massa dienen.

Deze Verlichting vereist echter niets meer dan *vrijheid*; en zowaar zelfs de minst schadelijke vorm van alles wat enkel vrijheid mag heten, namelijk deze: van zijn verstand op alle vlakken *openbaar gebruik* te maken. Nu hoor ik echter van alle kanten roepen: *redeneert niet!* De officier zegt: *redeneert niet, maar excerceert!* De financieel adviseur: *redeneert niet, maar betaalt!* De geestelijke: *redeneert niet, maar gelooft!* (Slechts een enkeling ter wereld zegt: *redeneert, zoveel u wilt en waarover u wilt, maar gehoorzaamt!*) Hier wordt de vrijheid

overall begrensd. Welke begrenzing echter is hinderlijk voor de Verlichting, en welke niet, maar is er juist bevorderlijk voor? – Ik antwoord: het *openbaar* gebruik van het verstand moet altijd vrij zijn, en alleen dit gebruik kan Verlichting onder mensen tot stand brengen; het *privaat gebruik* van dat verstand mag dan vaak zeer sterk ingeperkt zijn, zonder daarom het voortschrijden van de Verlichting één pas te hinderen. Onder het openbaar gebruik van het eigen verstand begrijp ik het gebruik dat iemand ervan maakt *als geleerde* ten aanzien van het gehele lezerspubliek. Het gebruik dat men ervan maakt in bepaalde toevertrouwde *burgerlijke posities* of ambten, benoem ik als het *privaat gebruik*. Nu is in vele zaken die het algemeen belang dienen een zeker mechanisme noodwendig waardoor een aantal leden van de gemeenschap zich louter passief moeten gedragen, om door de regering in een kunstmatige eensgezindheid op openbare doeleinden te worden gericht of op zijn minst van de verstoring van deze doeleinden te worden afgehouden. Hier is het uiteraard niet geoorloofd om te redeneren; men moet gehoorzamen. Voor zover echter dit deel van de machine zich tezelfdertijd aanziet als lid van een gemeenschap, ja zelfs van de wereldgemeenschap, en als geleerde die zich met geschriften adresseert aan een publiek in eigenlijke zin, kan hij inderdaad redeneren, zonder dat die zaken waartoe hij ten dele als passief lid werd aangezet, daaronder hoeven te lijden. Zo zou het zeer verderfelijk zijn wanneer een officier die tot iets bevolen wordt door zijn overste tijdens zijn dienst over de doelmatigheid of nuttigheid van dat bevel luidop zou willen redetwisten; hij moet gehoorzamen. Het kan hem redelijkerwijze echter niet kwalijk worden genomen om als geleerde over de gebreken van de krijgsmacht opmerkingen te maken en deze ter beoordeling aan zijn publiek voor te leggen. De burger kan niet weigeren de hem opgelegde belastingen te betalen; wanneer hij een eigenwijze kritiek op zulke verplichtingen zou geven, zou dit zwaar als een schandaal (dat tot algemeen verzet zou kunnen aanzetten) kunnen bestraft worden. Niettemin werkt hij zijn burgerplicht niet tegen wanneer hij als geleerde over het onfatsoenlijke of ook onge-rechtige van zulke verordeningen openlijk zijn gedachten uitdrukt. Zo is ook een geestelijke ertoe verbonden om zijn catechismusleerlingen en zijn gemeente te onderrichten, geheel naar het symbool van de kerk die hij dient; hij werd dan ook op deze voorwaarde aangenomen. Als geleerde echter heeft hij de volle vrijheid, en is er zelfs toe geroepen, om al zijn zorgvuldig afgewogen en welgemeende gedachten over het gebrekkige van dit symbool alsook voorstellen voor een betere regeling van religieuze en kerkelijke zaken mee te delen. Hierbij kan het

geweten niets ten laste worden gelegd. Want wat hij in de hoedanigheid van zijn ambt, als gezagdrager van de kerk leert, stelt hij voor als iets ten aanzien waarvan hij niet de vrije macht heeft dit naar eigen goeddunken te onderrichten. Hij werd hiertoe naar voorschrift en in naam van een ander aangesteld. Hij zal zeggen: onze kerk leert ons dit of dat; dat zijn de bewijsgronden waarop ze zich beroept. Hij trekt zodoende al het praktisch nut voor zijn gemeente uit statuten die hij zelf niet met volle overtuiging zou onderschrijven, verklaart zich niettemin bereid om deze te onderrichten, omdat het toch niet helemaal onmogelijk is dat daarin waarheid verborgen zou liggen of omdat daarin op zijn minst toch niets aangetroffen kan worden dat de kern van de religie tegenspreekt. Want als hij dat laatste daarin zou vinden, dan zou hij zijn ambt niet naar geweten kunnen uitoefenen en zou hij het moeten neerleggen. Dus het gebruik dat een aangesteld leraar van zijn verstand maakt ten aanzien van zijn gemeente, is enkel een *privaat gebruik*; omdat deze slechts een huiselijke gemeente is, hoe groot ook; en ten aanzien daarvan is hij als priester niet vrij, en hij mag dit ook niet zijn, omdat hij een opdracht van een ander vervult. Als geleerde daarentegen, die in geschriften tot het eigenlijke publiek spreekt, namelijk de wereld, en bijgevolg ook als geestelijke in het openbare gebruik van zijn verstand, geniet hij een onbeperkte vrijheid om zich van het eigen verstand te bedienen en te spreken namens zijn eigen persoon. Want dat de bevoogders van het volk (in geestelijke zaken) zelf onmondig zouden zijn, is een ongerijmdheid die uitdraait op een eeuwige wederkeer van ongerijmdheden.

Maar moet niet een gezelschap van geestelijken, bijvoorbeeld een kerkenraad of een eerbiedwaardige classis (zoals deze bij de Hollanders heet) gerechtigd zijn om zich onder elkaar onder ede tot een welbepaald, onveranderlijk symbool te verplichten, en zo een onophoudelijke opperbevoogding (zelfs een vereeuwiging ervan) door te voeren over elk van hun leden en daarmee ook over het volk. Ik zeg: dat is geheel onmogelijk. Zo'n contract, dat gesloten zou worden om alle verdere Verlichting van het mensengeslacht te verhinderen, is gewoon van nul en generlei waarde, ook al zou dit door de opperste macht, door de Rijksdag en de meest feestelijke vredespacten bekrachtigd worden. Een tijdperk kan zich er niet toe verbinden en zweren om het volgende in een toestand te brengen waarin het onmogelijk de eigen kennis kan uitbreiden (vooral waar dit van belang is), zich van vergissingen kan ontdoen en überhaupt op het pad van de Verlichting kan verder schrijden. Dat zou een misdaad zijn tegenover de menselijke natuur, waarvan de oorspronkelijke bestemming juist in dit

voortschrijden bestaat; en de nakomelingen zijn dus volkomen gerechtigd die besluiten te verwerpen als onbevoegd en misdadig genomen. De toetssteen van al datgene dat als wet over een volk bepaald kan worden, ligt in de vraag: of een volk zichzelf zulk een wet zou kunnen opleggen? Nu zou het, als het ware in afwachting van een betere wet, voor een korte tijd wel eens mogelijk kunnen zijn om een zekere ordening in te voeren terwijl men gelijktijdig elke burger, voornamelijk de geestelijke, vrij liet om in het openbaar, dit wil zeggen in geschriften, en als geleerde, opmerkingen te maken over het gebrekkige van de bestaande instelling. En dit tot het inzicht in de toestand van deze zaken openlijk zo ver gekomen is en werd beproefd, dat het bij vereniging van stemmen (zo niet van alle) tot een voorstel komt ten aanzien van de troon, om die gemeenschappen in bescherming te nemen die zich volgens hun beter inzicht hebben verenigd voor een veranderde organisatie van de godsdienst, zonder daarom diegenen die het liever bij het oude houden, te hinderen. Maar het is volstrekt ongeoorloofd om zich rond een rigide godsdienstopvatting die door niemand openlijk betwijfeld mag worden, te verenigen, zelfs niet binnen de levensduur van één mens, en daardoor een periode van vooruitgang van de mensheid teniet te doen en deze vruchteloos en nadelig te maken voor het nageslacht. Een mens kan weliswaar voor zichzelf, en dan nog slechts voor enige tijd, de Verlichting in dat wat hij weten moet, voor zich uitschuiven; maar ervan afzien, voor zichzelf en meer nog voor het nageslacht, betekent het schenden en het met de voeten treden van het heilige mensenrecht. Wat echter zelfs een volk niet over zichzelf mag besluiten, dat mag een monarch nog minder; want zijn wetgevend aanzien berust er juist op dat hij de gezamenlijke wil van het volk in de zijne verenigt. Wanneer hij er enkel maar op toeziet dat alle ware of vermeende verbetering samengaat met de burgerlijke orde, dan kan hij zijn onderdanen overigens enkel zelf laten uitvoeren wat ze voor hun zielenheil nodig achten; dat gaat hem niet aan, wel echter het voorkomen dat de ene de andere met geweld zou verhinderen om naar eigen vermogen te werken aan het lot en de verbetering van zijn zielenheil. Het doet zelfs afbreuk aan zijne majesteit wanneer hij zich hierin mengt, door de geschriften waarin zijn onderdanen zich uiten onder het toezicht van zijn regering te plaatsens, ook wanneer hij dit uit hoogst eigen inzicht doet en zich blootstelt aan het verwijt *Caesar non est supra Grammaticos* (de keizer heeft geen autoriteit boven de geleerden), alsook en nog veel meer, wanneer hij zijn opperste macht zo vernedert doordat hij het

geestelijke despotisme van enkele tirannen in zijn staat tegenover zijn andere onderdanen ondersteunt.

Wanneer nu gevraagd wordt: leven we al in een *verlicht* tijdperk?, dan luidt het antwoord: neen, maar wel in een tijdperk van *Verlichting*. Dat de mensen, zoals de zaken nu staan en over het geheel genomen, reeds in staat zouden zijn of ertoe gebracht zouden kunnen worden zich in religieuze zaken op een zekere en goede manier van het eigen verstand te bedienen, zonder de leiding van een ander, daaraan ontbreekt het nog. Maar er zijn toch duidelijke tekenen dat voor hen het veld werd geopend om in vrijheid in die richting te werken en dat de hindernissen voor een algehele Verlichting of voor de uitweg uit hun zelf verschuldigde onmondigheid geleidelijk afnemen. In die zin is dit tijdperk het tijdperk der Verlichting of ook de eeuw van *Frederik*.

Een vorst die het niet onwaardig acht te zeggen dat hij het als een *plicht* ziet de mensen in religieuze zaken niets voor te schrijven maar hen daarin de volle vrijheid te laten, een vorst dus die zelfs de hoogmoedige benaming *tolerantie* afwijst: die is zelf verlicht en verdient het om door de dankbare wereld en het dankbare nageslacht geprezen te worden, als diegene die als eerste, tenminste van de kant van de regering, het menselijke geslacht ontsloeg van zijn onmondigheid en ieder vrijliet om zich in alles wat het geweten aangaat van het eigen verstand te bedienen. Onder hem mogen eerbiedwaardige geestelijken, ongeacht hun ambtsplicht, hun oordelen en inzichten die hier en daar van het door hen aanvaarde symbool afwijken, als geleerde vrij en openbaar ter beproeving voorleggen aan de wereld; meer nog kan dit bij diegene die door geen enkele ambtsplicht beperkt is. Deze geest der vrijheid breidt zich ook naar buiten toe uit, zelfs daar, waar hij moet worstelen met de uiterlijke hindernissen van een zichzelf misbegrijpende regering. Want een lichtend voorbeeld toont aan dat bij vrijheid niet het minste te vrezen valt voor de openbare rust en de eenheid van de gemeenschap. De mensen werken zich vanzelf geleidelijk op uit het barbaarendom, zolang men hen er maar niet met opzet kunstmatig in wil houden.

Ik heb de hoofdgedachte van de Verlichting, het uittreden van de mens uit zijn zelf verschuldigde onmondigheid, voornamelijk gelegd op het vlak van de *religie*: omdat op het vlak van de kunsten en wetenschappen onze heersers er geen belang bij hebben om de voogd over hun onderdanen te spelen; ook omdat onmondigheid hier het schadelijkst en ook het meest onterend is. Maar de denkwijze van een staatshoofd dat de kunsten en wetenschappen begunstigt, gaat nog

verder en ziet in dat er zelfs inzake *wetgeving* geen gevaar schuilt om zijn onderdanen te veroorloven van het eigen verstand *openbaar* gebruik te maken en om hun gedachten over een betere opstelling ervan, zelfs met een vrijmoedige kritiek op de al bestaande, openlijk aan de wereld voor te leggen; daarvan hebben we een schitterend voorbeeld waarin nog geen monarch diegene voorging die wij vereren.

Maar ook enkel diegene die zelf verlicht is en geen schaduwen vreest en tegelijk toch ook een gedisciplineerd en talrijk leger voor het waarborgen van de openbare orde in de hand heeft – die kan datgene zeggen, wat een vrijstaat niet waagt te zeggen: *redeneert, zoveel u wilt en waarover u wilt, maar gehoorzaamt!* Zo toont zich hier een vreemde, niet verwachte gang van menselijke zaken; zoals ook overigens, wanneer men het in zijn geheel beschouwt, bijna alles daarin paradox is. Een grotere graad van burgerlijke vrijheid lijkt ook voordelig te zijn voor de *geestelijke* vrijheid van een volk en plaatst haar toch voor niet te overschrijden grenzen; een graad minder ervan verschaft de geest daarentegen de ruimte om zich naar vermogen uit te breiden. Wanneer dan de natuur vanonder haar harde bolster de kiem heeft ontwikkeld waarvoor ze het tederst zorgt, namelijk de hang en roeping tot het *vrije denken*; dan werkt deze geleidelijk in op de inborst van het volk (waardoor dit langzaam bekwaam wordt om *in vrijheid te handelen*) en uiteindelijk zelfs ook op de grondbeginselen van de *regering* die het voor zichzelf bevorderlijk vindt om de mens, die nu *meer is dan een machine*, naar zijn waarde te behandelen.

Koningsberg in Pruisen,
30 september 1784